

د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

په شلمه سدي كې
د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳ م)

ليکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکټر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

کتابشنه

د کتاب نوم: په شلمه سده کې د افغانستان هنر.

ليکوال: علامه عبدالحی حبيبي

ناشر: د علامه حبيبي د خبرنو مرکز.

د چاپ مهتمم: محمد نبي تدبير

کمپوز: محمد يوسف "ستانکزی"

د چاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه

د چاپ کال: ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م

د چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

دعوت الہدایہ

دعوت الہدین ویکی پونلری په قلم لیکل شوی دی

شماره

نوم: په شلمه سدی کې د افغانستان هنر.

وال: علامه عبدالحی حبیبی

سر: د علامه حبیبی د خبرنو مرکز.

هتتم: محمد نبی تدبیر

پوز: محمد یوسف "ستانکزی"

خای: د احمد صنعتی مطبعه

کال: ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م

شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

فهرست

مخ	سرليک
لومړی	د لوی او بخښونکي خدای په نامه
۱	سریزه
۳	۱ خطاطي
۷	۲ نقاشي او رسامي
۱۱	۳ نندارې، پېښې
۱۷	۴ ساز و آواز، اتني
۲۸	۵ ودانۍ او معماري
۳۱	۶ د کاليو صنعت
۳۳	۷ مفروشات
۳۵	۸ سنگتراشي او حکاکي
۳۷	۹ مسگري او آهنګري
۳۹	۱۰ ترکاني
۴۱	۱۱ ګاولې او خپلۍ جوړول
۴۲	۱۲ سراجی
۴۳	۱۳ کلالي
۴۵	۱۴ زرګري
۴۶	دولتي تشبثات

فهرست

مخ	او بخښونکي خدای په نامه
لومړۍ	
۱	
۳	
۷	او رسامي
۱۱	پېښې
۱۷	آواز، اتڼي
۲۸	او معماري
۳۱	و صنعت
۳۳	سات
۳۵	راشي او حکاکي
۳۷	ري او آهنگري
۳۹	ي
۴۱	پ او خپلۍ جوړول
۴۲	ی
۴۳	ب
۴۵	ي
۴۶	ي تشبثات

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دریوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او له پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو او کارونو نڅښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه د ښکار او کار ډبر ابتدایي افزار جوړ کړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نو بیا یې د خپلې استوګنې د غارونو پر دېوالونو ډبر ابتدایي انځورونه جوړ کړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمخو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د څرمېږي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو - ورو ډبرین، خاورین او بیا اوسپنیز لوښي او افزار جوړ کړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنۍ بڼه رامنځ ته کړيدي.

لومړۍ

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیک لاسه وپیدا شوی خو په آریانا کې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لارښوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیک را پیدا شوی و، مدبر پاچا یما یا جمشید د هېواد په لرغونې پلازمېنه بلخ کې دیوه پاڅه آریایي تمدن بنسټ ایښی و او بیا وروسته سپین تمان زردبیت د ښې مننې، ښې وینې او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړی شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودايي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې د ګندهارا د آرټ ځانګړې مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیڅلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې، ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً د خطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافی فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني ښکونه او مکتبونه رامنځ ته شول.

ارواښاد علامه عبدالحی حبیبي چې د هېواد نوښتګر لیکوال، سترګور مؤرخ او پوه او پوخ عالم و د خپلو ژورو علمي او تاریخي

څېړنو په ترڅ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر گڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې يې له مقالو او رسالو نه نيولي تر پڼو کتابونو پورې کښلي وو، «هنر عهد تيموريان» داستاد داسې اثر و چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې وخت په وخت په دې برخه کې گڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوی په آثارو کې يوه درې رساله د «يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان» په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آريانا مجلې په پنځوگڼو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطۍ، نقاشۍ، مصورۍ، تذهيب، صحافي، فلزکاری، منسوجاتو، غالي او بدنې، ودانيو او ترکاني د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوی په آثارو کې «په شلمه سده کې د افغانستان هنر» يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، نندارې او تياتر، ساز، اواز او اتڼي، ودانۍ او معمارۍ، د کاليو صنعت، مفروشات، سنگتراشي او حکاکي، مسگري او آهنگري، ترکاني، گاولې او خپلۍ جوړول، سراجي، کلاکي، زرگري او په دې برخه کې دولتي تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوی استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلې خو د ليکلو کال يې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دی ځکه لومړنۍ مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

بمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د ژوند داسې ځانگړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه دې دوره کې ليک لاسه و پيدا شوی خو په آريانا کې (حاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د يوه کوله او په شفاهي توگه د روزنې او زده کړې دوره

دوره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليک را د مدبر پاچا ېما يا جمشيد د هېواد په لرغونې پلازمېنه پاخه آريايي تمدن بنسټ ايښی و او بيا وروسته سپين د د ښې مننې، ښې وينې او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ، د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره تړنو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغی، ورو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه يودايي دين له راتلو سره په انځور گرۍ او مجسمه کې دگندهارا د آرټ ځانگړی مکتب رامنځ ته شو او په دې په زرگونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

تان ته د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر د نوې تجربې وشوې، ښکلي او ظريف صنايع دود شول دخطاطۍ، تذهيب، ميناتور او صحافي فنونو او هنرونو ته او فني ښکونه او مکتبونه رامنځ ته شول.

علامه عبدالحي حبيبي چې د هېواد نوښتگر ليکوال، مؤرخ او پوه او پوخ عالم و دخپلو ژورو علمي او تاريخي

شا کښلې او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنۍ خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

په حقیقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي، ددې صنایعو او هنرونو له ښو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبې د څېړنو مرکز چې د لوی استاد د آثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري، له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلې او چاپ ته یې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او د افغانستان د صنایعو او هنر د مینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبې ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې ښه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار مقاله» نومي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلابېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده د ژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوو او د لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لویو آثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

د علامه حبیبې د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

خلو ز م

هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توگه دا کوچنی دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو. ست کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بڼو څخه مو دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني. ه حبيبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد د آثارو د راټولولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلې او چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او د افغانستان د هنر د مینه والو تنده ماته کړي.

هڅه کوو چې د علامه حبيبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه به ځانگړې بڼه او ټولې مقالې یې په «(زرمقالې) هزار می شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلابېلو نشر کړو او هم دده د ژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، رسالې خپاره کړو.

یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوو او د لوی استاد د وړو خو په ارزښت کې لویو آثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

د علامه حبيبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

څلورم

سريزه

له لسمې سده را پدې خوا د پنځلسمې سده تر پایه د غزنویانو او غوریانو او تیموریانو په زمانو کې پنځه پيړۍ هنر دخلکو او مقتدرو فیوډالۍ کورنیو په غېږ کې روزل سوې او په پنځلسمه پيړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جگې څوکې ته رسېدلې و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صنایع په گرده خراسان کې پاڅه سوي او هم عام سوي وو. په زرو هنرمندان او ماهر صنعت گران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

له هغه وخته چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) د پنځلسمې سده په لومړۍ څلورمه کې وړانه سوه، نو د مملکت پراخه سیمه د بابر شاه دکورنۍ او د ایران د صفویانو او د ماوراءالنهر د خانانو ترمنځ د جنگو او خانداني رقابتو او وغرو میدان و، او

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلې و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سده په افغانستان کې داسې وخت دی، چې د احمد شاه تر شاهنشهي وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو، اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو تېر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جيلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنگي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منگولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.

پر افغانستان د انگریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کېنې (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) څلوېښت کاله د مملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰ م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کې سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بڅرکي لږ لږ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کیږي.

لاسه وتلی و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

فانستان کې داسی وخت دی، چې داحمدشاه
ملوکیت طوایف فساد شروع سو، اقتدار د
د بارکزو محمد زو تېر ته انتقال کاوه او په
میره او جيلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلک د یوه فاسد نظام په منگولو کې خپل
کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار
چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.

ریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷۰ - ۱۸۸۰) څلوېښت کاله دامملکت د
ننې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰ م امیر
کې سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و
لېرې په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه

(۱) خطاطي

د هرات د تیموریانو له زمانې څخه چې کوم هنر په افغانستان
کې پاته و، یوه هم خطاطی وه، چې په څورلسمه سده کې یې په
خراسان او ماوراءالنهر او ایران کې ډېره ترقي کړې وه، هم په کتیبو
Epigraphy او هم په کتابو کې یې ډېر هنري ډولونه (سبکونه)
موندلي وو، چې له هغو څخه نستعلیق، نسخ اوثلث په کتابو
اوکتیبو کې او شکست ډول په دفتری نوشتو کې شلم قرن ته
رارسېدلي وو.

په افغانستان کې دنستعلیق دروش دوو ډولو ډیر رواج درلود:
لومړی: دمیر عماد حسینی (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې
دورونه یې گردې او کوچني وي.

دوهم: د مير عبدالرحمن هروي روش، چې د نونسم قرن په منځ کې راووت او د خط دورونه يې عموماً بيضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځينې فني او تخنيکي فرقونه په اصول، ترکيب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمير، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځينې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې ليدونکي يې په ليدلو سره يو خوند او «مزه» موندله.

د نستعليق دغه وروستنی استاد ميرزا مير عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنی خطاطی لوی استاد و، چې په هرات کې يې ډېر شاگردان لکه ملا محمد حسين، ميرزا نجف، بهرام خوانساری او ميرزا جان مستوفی وروزل او تر اوسه هم ځينې خطاطان دده تقليد کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعليق کې يې دميرعماد او ميرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پنين له سيدانو څخه سيد عظامحمد حسيني دسيد تاج محمد زوی دسيد زمان لمسی دی، چې امير عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنويس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعليق يې د تذکره الاولياء دوه ټوکه وليکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰ م).

۲. قاضي طلا محمد د قاضي محمد حسن پېښوري زوى (حدود ۱۸۹۰ م).
۳. محمد عمر بر دراني (مړه هرات ۱۹۱۲ م).
۴. ميرزا غلام قادر كاكړ د سراج الاخبار كاتب (حدود ۱۹۱۰ م).
۵. سيد مير مشواڼى شاعر، خطاط، نقاش (مړه هرات: ۱۹۱۴ م).
۶. ميرزا محمد جعفر قندهارى (مړه كابل ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م).
۷. ميرزا محمد يعقوب مخلص كابلې (مړه كابل ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸ م په كابل كې د خطاطۍ او نقاشۍ او حكاكۍ دمكتب معلم و، (مړه كابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م).
۹. شيخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو ليكوال او غټ هنرمند (وروسته به هم ياد سي).
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماينه (مړه كابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).
۱۱. سيد محمد عمر پيله كش د مير عبدالرحمن هروي لمسى (مړه هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فيض محمد هزاره (مورخ او نستعليق نويس) (مړه كابل ۱۹۳۰ م).
۱۳. صوفي عبدالحميد د نصرالله باركزي قندهاري زوى (لوى خطاط او د صنايعو استاد، مړه كابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړه كابل ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).
۱۵. خليفه محمد حسين سلجوقي نستعليق نويس (مړه هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م).

۱۶. میر آقا حسيني هروی دمیر کاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړه رات ۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳ م).
۱۷. سید محمد ایشان حسيني د سید محمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).
۱۸. دده ورور سید محمد داود حسيني د ډول ډول خطو استاد (مړه کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷ م).
۱۹. عزیز الدین وکیلې پولېزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمند او مورخ).
۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).
۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).
۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

ماخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان د معارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلې: هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یونسکو له خوا خپور سوئ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

مروى دمير كاظم زوى دهرات نستعليق نويس
س ١٩٥٣ م.

ن حسيني د سيد محمد اسماعيل زوى د ډول
وندى).

مد داود حسيني د ډول ډول خطو استاد (مړ
١٩٥٥ م).

پي پوپلزي د حاجي نظام الدين زوى (ژوندى
و نقاش او ماهر هنرمند او مورخ).

مروى (ژوندى ماهر خطاط).

(ژوندى، نستعليق نويس).

س د فضل احمد زوى (ژوندى شكسته نويس).
س (ژوندى، خطاط).

(٢)

نقاشي او رسامي

په شلم قرن كې د هرات د هنري مكتب ډېرې سپكې اغېزې په
افغانستان كې پاته وې، ځينو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي،
رسامي كوله. په غزني، كابل او هرات كې ځينې هنرمند د كانداران
وو، چې قلمدانونه، د لاس لكړې، رنگينې تختې او صندوقچې به
يې په گلانو او ډول ډول رنگونو سره ښكلې جوړولې، خو رنگونه به
كله پخواني اصيل معدني او كله به جوهرې مصنوعي وو.

د كتابو د وقايو او پاڼو اوځينو خطي قطعاتو په تزئين كې به هم
كله كله د هرات، بخارا، ياكشمير د وروستني منياتور په تقليد
ځينې پاڼې رنگين كېدلې. خو هغه قديم اصالت او ښكلا يې بايللي
وو.

سان و هنرمندان ١٠٨ د كابل طبع ١٣٤٩ ش.

نستان د معارفو تاريخ ص ٧٩ كابل ١٣٣٩ ش.

٤ كابل ١٣٠٠ ش.

ط در افغانستان. كابل ١٣٤٢ ش.

ه خط. كابل ١٣٥٥ ش.

ن: د كتابو هنر په منځنۍ آسيا كې د يونسكو له خوا
م لندن.

د نقاشۍ په څانگو کې رنگ آميزي، تذهيب، منياتور، گلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوتو د چټ او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرگي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان د جنگ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاگرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکره رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲ م).

د ميرزا باقر نور شاگردان دادي: حاجي فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت د امان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لارښوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانگه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مدیریت هم ومنل سو (ص ۴) او دغه مدیریت ته د صنايعو د روزنې وظيف و سپارل سوه، د ابتدايي او

رشدې مکتبو او دارالمعلمین په پروگرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنایع یدي) داخل سوه او د رسامي د بشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان میمنه گي چې په رسامي کې یې مهارت درلود، جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکمیل کي.

په ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفیسر کابل ته راغی، نو دده په لارښوونه چې په برلین کې یې رسامي او رنگه لیتوگرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوتۍ کې ((مکتب صنایع نفیسه)) جوړ سو، چې د رسامي، تزئین، رنگمالۍ، معماری، نجاری، حکاکۍ څانگې یې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه یوه رنگه مطبعه هم پر زیاته سوه، چې په همدغه کال دغه دستگاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بیرته دامکتب ژوندی سو، چې دخیاطۍ، بسته کاری، زرگری، مهندسی، غالی، اویلو، لیتوگرافي، قالب سازی، نقاشۍ څانگې پکښې زیاتې سوې او څلور صنفه یې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطیل سو، چې وروسته یې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنیک مکتب ونيو.

پروفیسر غلام محمد خان په رسامي او نقاشۍ کې ډېر شاگردان وروزل، خو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵ م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شیخ محمد رضا خراسانی (خطاط، نقاش، عالم) د خزائن السکوک او ریاض اللواح مولف لوی هنرمند و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱ م) چې په لومړي کتاب کې یې په ۱۹۰۷ م

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کټ مټ يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض اللواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کټ مټ رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دې چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغی، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاگردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځينې رنگه يا تور مهم تابلوگان پاته دي. استاد برېشنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه گي په نامه يادېږي. دغه رياست دندارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

ماخذ:

- فکری. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلي. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴.

وکات ولوستل او کټ مټ يې په دې کتاب
سواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او
کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

پروفيسر عبدالغفور برېشنا دې چې په
مې او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته
۱۹۲۹ م وطن ته راغی، ده په مکتب
لمبغه کې ډېر شاگردان وروزل، چې غوث
ميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له
دې په قلم ځينې رنگه يا تور مهم تابلوگان
۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې

ملاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه
مخيمه گي په نامه يادېږي. دغه رياست
مخ بيايي.

(۳)

ندارې، پېښې (تياتر)

له پخوا زمانو څخه په خراسان کې دتمثيل غوندې راز - راز
پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بندارو او بزمو
کې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خدا لپاره ښيلې کېدې. په ښارو
کې ټاکلې ډلې خلک او اداکاران (پېښندويان) ددغه کار د پاره وو او
دوی به په اخترو او ښاديو او مېلمستيا وواو مېلو کې په ډول ډول
دتمثيل صحنې جوړولې. په ځينو ځايو کې د محرمې ددهې په ورځو
کې د امامانو د شهادت او ناورين قصې هم په تمثيلي حرکاتو سره
ښکاره کول کېدې، چې دتريجيدې تمثيل يوه نمونه وه.

کله کله به په بازارو او گڼو ټولنو کې د قصه کوونکو او مداحانو
ډلې ولاړې وې، ځينې ديني يا حماسي قصې لکه امير حمزه، ابو

مسلم خراساني، د پيغمبر (ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه به يې په بدني حرکاتو ياد لکړي او تبرزين په بنورولو تمثيل کول او په ترنم به يې قصې بيانولې.

په کابل کې به دربار هم يو «مجلس آرا» درلود. دې سړي به ځينې د عيارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، يوازې يا په ډله ييزه توگه تمثيل کول او کله به يې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حرکاتو سره بنيل. د خلکو په بندارو او مېلو کې ځينې ممثلان (پېښندويان) هم وو، چې د هغه ښار يا کلي په ژبه يې ځينې حماسي ياد توکو او خندا يا عشقي داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته ورنښل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا کې د کابل فقير احمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، کابل ۱۹۰۶ م) د امير په دربار کې مجلس آرا يې کوله، خپل داستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امير ته يې نصيحت کاوه او کله به يې د کاکه گانو (عيارانو) قصې يا خندوونکې پېښې عملاً تمثيل کولې.^(۱)

د کابل په زاړه ښار کې يوه محله وه، چې «کوچه سادوها» يې بلله او دلته به دغسې قصه گوياي اوسېدل چې خلکو «جنگ نامه خوانان» هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په «ملای سپيد» مشهور و، چې پخپلو خبرو به يې خلک ژپول يا به يې خندول (مړ، کابل ۱۳۱۳ ش ۱۹۳۴ م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی يې اسدالله تر اوسه دغه پيشه ساتي. کاکه گل بچه آدم، دينو دارباز، محی الدين سراج، سردار غياث هم د کابل ممثلان وو.

ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه
کړې او تبریز په ښورولو تمثیل کول او

سم یو «مجلس آرا» درلود. دې سړي به
پهلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه
په شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
او په بندارو او مېلو کې ځینې ممثلان
په غه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي
په داستانونه، پخپله اداکاری خلکو ته
شاوخوا کې د کابل فقیر احمد مجلس آرا
، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې
ستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو
حت کاوه او کله به یې د کاکه گانو
، پېښې عملاً تمثیل کولې.^(۱)

یوه محله وه، چې «کوچه سادوها» یې
گویان اوسېدل چې خلکو «جنگ نامه
یې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په
په پخپلو خبرو به یې خلک ژړول یا به یې
ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د
غه پېشه ساتي. کاکه گل بچه آدم، دینو
سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

د شلمې سده په لومړۍ نیمایي کې د قندهار دوې دا کارانو
ډلې مشهورې وې، چې ناټکیان یې بلل، د یوې ډلې مشر فراموز
ناټکي او د بلې دا حاجي کریم ناټکي و، دوی به د خپلو ډلو سره د
ناټک متحرکې صحنې هم په بازارو کې د شپې را ایستې. ددغو ډلو
نوموړي اعضا سنگر او موسی وو.

د کابل د ښار د گذر گذري یوه ډله ممثلان د «سایین» په نامه
مشهور وو، چې له دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته «سایین
قناد» او دده شاگردانو به د کابل د ښاديو په بندارو کې ځینې دعبرت
یاخندا، یا تاریخي او پهلواني واقعي تمثیل کولې لکه: د دیو او
پري، د انگریزانو سره جنگ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد،
د عزیز او ممید داستانونه.^(۲)

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف کې د «نمایشات
عرفاني» اداره د مولوي محمد حسین اورمې جالند هري په ریاست
جوړه سوه، نو به یې په ځینو مجلسو او جشنو کې د تمثیل صحنې
جوړولې، چې لومړۍ پلا د «سردار جزیره جاوا» په نامه یوه ډرامه
د جلال آباد د کوکب په باغ او د لغمان په قلعه السراج کې په ۱۳۰۱
ش ۱۹۲۲م وښیله سوه او بیاد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م د
استقلال په جشن کې د تیاتر صحنه راووته، چې پېښندویان (ادا
کاران) یې د معارفو شاگردان یا ماموران وو لکه: سرور گویا
اعتمادی، عبدالعزیز ناصري، حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

صبا، عبدالاحمد عطايی، ميرزا عبدالله طويل، حسن جان ضيايي، محمد اکرم، مير کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷ م) صاحب‌داد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسين ضيايي، محمد سعيد بدخشي، محمد آصف مايل، قاري دوست محمد، سيد عبدالله، محمد کبير ضيايي. د ډرامو ليکونکي يا ترجمه کوونکي: فيض محمد زکريا، صلاح الدين سلجوقي، حسن سليمي، بدري بيگ، علي افندي، ضيا همايون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (د کاظم هاشمي پېښې) مسابقه، خواب و بيداري (د معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳ م د پغمان د تمثيل په صحنه کې وښلې سوې او بيا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو يوه ډرامه او بله «صحبته‌های اخلاقی» پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د «بچه‌بی پدر» او «تربيه پدر» او «محاکمه حکمرانان» او «فتح تهل» او «فتح اندلس» (د عبدالحق حامد ترک ليک او د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې وښلې سوې، خو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آريانا په لیسې کې د «جهل را همینجا کشتند» اود «رفع حجاب» او «وصلت اجباري» ډرامې هم تمثيل سوې، چې په اکثر و دغو صحنو کې د موسیقي ډایرکتوران استاد قاسم یا استاد غلام حمید ناکي وو. (۳)

سیرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایی، تسمی، مولوي غلام محمد معلم، فرخ (۱۹۷۷م) صاحب‌داد عکاس، عبدالجبار یی، محمد سعید بدخشي، محمد آصف سید عبدالله، محمد کبیر ضیایی.

مرجمه کوونکي: فیض محمد زکریا، بن سلیمي، بدری بیگ، علي افندي، ر محمد وو.

مادروطن (دکاظم هاشمي پېښې) معارفو د شاگردانو پېښې (۱۹۲۳م د سې وېښلې سوې او بیا په ۱۹۲۴م د ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه ملاقی) پر صحنه ښکاره سوې.

- جشن کې د «بچه بی پدر» او «تربیه مان» او «فتح تهل» او «فتح اندلس» د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۷م د اوسنۍ آریانا په سنجاک کشتند» اود «رفع حجاب» او تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو استاد قاسم یا استاد غلام حمین ماتکي

په ۱۹۲۳م د پغمان د ودانیو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومی باغ کې یوه وداني د سینما تیاتر لپاره او د اولمپیک سر خلاصی جمنازیوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې یادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعی اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثیل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵م د سینما تیاتر او فلم لایحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵م د تیاتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د «افغان نندارې» په نامه یوه تمثیلي او سینمایی موسسه، د یوې لویې نمایشي دانی سره، د کابل د چمن په سیمه کې جوړه سوه، چې افغاني اداکاران ځینې داستانونه پکې تمثیلوي اود اولیت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

«مکن همشیره گریان» د محمد حیدر نیسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶م.

«متخصص سالون» د رشید لطیفی لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

«مردان پارو پامیزاد» د احمد علي کهزاد لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

«عسکر جوان» د محمد عثمان صدقي لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

«فرزندان آریانا او شاگرد کبابی» دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواک

لیک ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

«عاطفه او پولیس ۱۰۲» دوې ډرامې د صدقي لیک ۱۳۲۲ ش

۱۹۴۳م.

«میراث او دو صنعت کار» ډرامې د لطیفی لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

«داماد» د ناصر مرغبت لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

«کار بر اصل» د عبدالروف بېنوا لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴ م.

«للا ملنگ» د عبدالغفور بربینا لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴ م.

ددې دورې مشهور پېښندویان (ممثلان) دا دي: عبدالرشید جلیا، عبدالحمید جلیا، عبدالقیوم بې سډ، عبداللطیف نشاط، محمد اکبر نادم، عبدالرحمن بینا، نیک محمد قایل، احمد ضیا، محمد اکرم نقاش، شکیب، مونس، محمد جان، محمد نعیم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبیبه عسکر، خورشید دجلاد لور، مزیده سرور د محمد قاسم لور.

اوس د اطلاعاتو او کلتور په وزارت کې یو خاص د کلتور ریاست هم سته، چې علاوه پر نورو هنري کارو د تمثیل هنر هم روزي او هر وخت په کابل او نورو ولایاتو کې په پښتو او دري ځینې ډرامې په صحنه کې خلکو ته ښيي.

ماخذ:

- (۱) بربینا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.
- یا ورسکی: سفارت روسیه، تزاري بدریار امیر شیر علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.
- غلام حضرت کوشان: آریانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثیل در افغانستان ۸ د کابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهیم خلیل: مزارات شهر کابل ۱۹۷
- د کابل چاپ ۱۳۳۹ ش. امان افغان، کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
- (۲) کوشان: هنر تمثیل تر ۱۳ مخ وروسته
- (۳) هنر تمثیل ۶۰

ف بېنوا ليک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴ م.

برېښنالیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴ م.

یسندویان (ممثلان) دا دي: عبدالرشید
یدالقیوم بې سډ، عبداللطیف نشاط،
من بینا، نیک محمد قایل، احمد ضیا،
مونس، محمد جان، محمد نعیم فرحان،
مکر، خورشید دجلاد لور، مزیده سرور

تور په وزارت کې یو خاص د کلتور
پرنور هنري کارو د تمثیل هنر هم روزي
ولایاتو کې په پښتو او دري ځینې ډرامې

(۴)

ساز و آواز، اتني

د موسیقي او ترنم په هنر کې هم افغانستان، د فرهنګونود سره
ګډېدلو سیمه وه او په شلمه سده کې موږ دلته د ساز و آواز او تنګ
ټکور، درې مهم عناصر ټاکلای سواي:
لومړی: د خراساني ساز و آواز راپاته سوي عناصر.
دوهم: د هندي موسیقي سره مشترک عناصر.
درېم: خپل مقامي د پښتو او دري او نورو لهجو عوامي بدلې او
سازونه.

۱. د خراسان د موسیقي قدیم مقامات چې د غزنویانو او
غوریانو او تیموریانو د عصر خلکو روزلي وو اود بیهقي په قول به
«(مطرب او قوال)»^(۱) هغه په ساز و آواز کې سره را اوډل، تراوسه لاهم
لې و ډېر په خلکو کې پاته دي. دغه مقامونه (راڼونه) دوولس وو:

۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.

بدریار امیر شیر علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.

شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثیل

۱۳۵ ش. ابراهیم خلیل: مزارات شهر کابل ۱۹۷

کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.

روسته.

رهاوي، حسيني، راست، حجاز، بزرگ، کوچک، عراق، اصفهان، نوا، عشاق، زنگوله، بوسلیک.

دغه هر مقام دوي شعبي (= راگني) درلودې، چې يوه به خير (پست) او بله ډډه (بلند) وه او گرده شعبي چې د دغو دوولسو مقاماتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يوې شعبي خير او د بلې شعبي ډډه سره گډ سي، له هغه څخه ((آوازه)) جوړېږي. او دغه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبي او (۶) آوازې خورا ډېرې ځانگې هم لري، چې د موسيقۍ په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسلامي دورې د خراسان او بيا د افغانستان سيمې شرقاً له هندو سره نښتې وې او له دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهند آريايي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يوناني موسيقي کلمې پر ځای د سنگيت Sangita کلمه درلوده، چې د راگ RAGA او تال TALA او نريتیه Nritya يعنې مقام او اصول او رقص مجموعه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع گانېه. ځکه چې دده نوم سميشور Somesvara (= شيو) هم و، نو گرده راگونه او راگني Ragini چې دده په هنري مکتب کې پاللي سوي و هغه يې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې گرده سنگيت څلور مکتبه لري. په هندي ژبو کې آهنگ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې گرده اووه سُر دي:

ت، حجاز، بزرگ، کوچک، عراق،
له، بوسلیک.

عبي (= راگني) درلودې، چې يوه به څيره
وه او گرده شعبي چې د دغو دوولسو
(۲۱) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د
شعبي ډډ سره گډ سي، له هغه څخه
(۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبي او (۶) آوازي
ي، چې د موسيقي په کتابو کې شرح سوي

سان او بيا د افغانستان سيمې شرقاً له
اوله دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري

تو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د
رځای د سنگيت Sangita کلمه درلوده،
TALA او نريتيه Nritya يعنې مقام او
يوه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع
سميشور Somesvara (= شيو) هم و، نو
Raga چې دده په هنري مکتب کې پاللي
مت S. Mata بلل او ترده وروسته نور درې
په گرده سنگيت څلور مکتبه لري.

سنگ او نغمې ته سر SUR وايي، چې گرده

(۱) کهرج (سر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه د پيپها ږغ (يوهندي مرغه)
(۳) گندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنگ ږغ (يو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه د گوبل ږغ (يوهندي مرغه)
(۶) دهیوت	DHAIVATA	لکه د آس ششني.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فيل ږغ

له دغو اوونومو څخه يې لومړی توری را اخیستی دی:

((سو - ري - گه - مه - په - ده - ني)) = سرگم. او دغه نوسپتک

Saptaka يعنې اووه اصله بولي، چې په ترتيب له اوله نری آواز (څير)

شروع کېږي او بيا په تدريج تر اوومه پورې جگېږي، چې درې څير -

منځنی - ډډ ږغونه يې گرام Grama (اصل) دی.

هندي سنگيت د بهر ته BHARATA په قول - چې په لومړي

ميلادی سدی کې اوسېدی او دده مکتب بهرته مت بولي - شپږ

راگه RAGA (مقام) دی، چې هر راگ پنځه راگني RAGINI (يعني

ماينې) او اته پُتره PUTRA يعنې زامن او هر زوی يوه بهارجا

BHARYA (ماينه) لري، او گرده (۹۰) کېږي. شپږ راگه دادي: (۲)

۱ بهيرون Bhairon ۱ راگ + ۵ راگني + ۸ پتر + ۱ بهارجا = ۱۵

۲ مالکوس Malakausa // // // // //

۳ هندول Hindola // // // // //

۴ سري راگ Sri Raga // // // // //

۵ ميگه راگ Megh Raga // // // // //

۶ دپک راگ Dipaka Raga // // // // //

ټوله = ۹۰

په لوړ ډول د مملکت په غربی برخو کې خراسانی، سندرې او په شرقی پلو کې د پښتو سندرې له هندي راگونو سره گډې ویلې کېدې. خو چې په شلمه پېړۍ کې په هند کې د اروپایي مدنیت او صنعت له خپرېدلو سره د گرامافون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسیقي سازونه (ټنگ ټکور) او رڼونه (راگونه) یې له لمر خاته څخه په گرده افغانستان کې خپاره کړل او په افغاني دربارونو کې هم د هندي موسیقي راگونو په فارسي یا پښتو ژبور وچ و موند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امیر عبدالرحمن د کابل د علم گنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتی، بنادي جوړه کړې وه.^(۳) مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاری د دې جشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې سازندگان یادوي:

یکطرف لولیان هند نژاد
جان فزا، از ترانه شیرین...
یکطرف نغمه های ایرانی
داده دل را تسلی و تسکین..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې استاد قاسم کورنۍ د هندي ساز استادان او استاد کام الدین او قربانعلی د خراساني موسیقي استادان. او په قندهار کې د حکیم کاکو کورنۍ او په پېښور کې د عبدالقدیر خان ربابی کورنۍ چې استاد پذیر خان دده زوی مشهور سرینده نواز و، استاد بهرام خان په طبه وهلوکې استاد، اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو، د هرات حیدرو شش تار په تکره گوتو واهه.

په غربي برخو کې خراساني سندرې او په
 سندرې له هندي راگونوسره گډې ويلې کېدې.
 په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له
 راتلونې او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
 کور او ږغونه (راگونه) يې له لمر خاته څخه
 خپاره کړل او په افغاني دربارونو کې هم
 په فارسي يا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په
 عبدالرحمن د کابل د علم گنج په باغ کې
 سادي جوړه کړې وه. ^(۳) مولوی احمد جان
 عشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې

اد
 ین...
 انی
 مکن...

د قندهار په توپخانه او مسليانو کې ځينې
 هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو.
 قاسم کورنۍ د هندي ساز استادان او استاد
 خراساني موسيقي استادان. او په قندهار
 تۍ او په پېښور کې د عبدالقدير خان
 پذير خان دده زوی مشهور سرينده نواز و،
 وهلوکې استاد، اکرم خان او سبز علي خان
 هرات حیدرو شش تار په تکره گوتو واهه.

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسيقي
 او رقص (اتن) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو
 جوړښت (سيستم) خو له قديمه سيلابو تونيك و، يعنې شاعرانو به
 دخپل نظم د ټوټو سيلاب او هجا Syllable + آهنگ يعنې تون Tone
 په لحاظ يو عروضی سيستم درلود، چې دمنظوماتو موزونيت
 Rhythm او تقارن Symmetry به يې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې
 خوندي کول. يعنې شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په
 لحاظ داسی سره و اوډي، چې وزن او هم آهنگ Tonic ولری او په اتن
 (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکليو حرکاتو سره برابري وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له
 څلورو هجاوو څخه بيا تر شل سيلابي ټوټو (مسيرو) پورې اوولس
 (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقريباً سل وزنه د
 آهنگ او ترنم په لحاظ را ايستل کېږي، ^(۴) او بنايي چې په سوو نور
 وزنونه په پښتو سيلابو تونيك سيستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه
 توگه لانه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامی سندرو کې چې تراوسه بېخي لږ تر لیک و چاپ
 لاندې راغلې دي: بدله، کسرواله سپره بدله، لوبه (بگتۍ)، چاربيت،
 نیمکۍ (سروکۍ) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ گرده
 شمېرلې هجاوې او آهنگونه لري، چې د موسيقي له ټاکلو ږغونو او
 کله د اتن له خاصو حرکتونو سره سم وي.

د اتني اقسام گرده دموسيقي له لارو سره اړخ لگوي، او موزوني د «اتني نارې» لري. نو يوه ټوټه چې هم وزن لري او هم آهنگ، «خابنې» يا «لاره» يا «ږغ» يا «شان» بولي.

کله کله «سپري بدلې» هم په خاصو خپلو آهنگونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلې مسرې (ټوټه) يو سړی په خواږه ږغ وايي، چې يوه مسرې خلاسه سي، نو يې کسر گرده په گډه تکرار وي.

د ښځو ايشله يوه ښځه کله د آهنگي نارو سره کوي او کله د نرو د اتني نارې يو سړی په لوړ خواږه ږغ وايي. د نقلو او قصو، عشقي يا حماسي نارې هم وزن او آهنگ لري، چې قصه کوونکي يې د قصې د نثري برخې په منځ کې پر خپلو ځايو باندې په موزونو آهنگي غاړو لولي.

اتنونه:

اتني هغه فردي يا دسته جمعي د بدن مرتب او ښکلي حرکات دي، چې په عربي رقص او په انگرېزي ډانس Dance ورته وايي. ځينې پښتانه دنرو اتني (گډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتني ته «ايشله Ishala» وايي. د پښتونخوا په ځينې سيمو او د ډوب په ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتني په گډه کېږي، چې په کاکړو کې يې «کمره امی» يا گډه امی يا برگه امی او نور پښتانه يې «برگه اتني» بولي.

د اتني راز راز حرکتونه، سوکه سوکه - يا ژر - ژر اوښتونه، د لاسو، سر، اوږو، ملا او پښو ښورونې ټول د اتني ډولونه سره بېلوي، لکه:

شالکی: د پښین اوږوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا، چې کله غلی اتن هم بلل کېږي.

د یوې اوږې اتن = یو اړخه اتن: په شالکی شروع کېږي، بیا ورو ورو چټک سی.

د غبرگو اوږو اتن = دوه اړخه اتن: د یوې اوږې اتن په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې بنورېدنې دي او دم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ډوب د خلکو اتن دی، چې بې ډوله او سورنا، تشې غاړې پکې ویلې کېږي.

شین اتن: د کاکړو په سیمو کې بې ډوله او سورنا خورا چټک اتن، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بیا د خورا مستی عروج او د غبرگو اوږو اتن ته ورسېږي.

برگ اتن = گډه امی = کمره امی: د بنځو او نرو گډ اتن دی، چې لکه شین اتن سوکه شروع سي، بیا نود مستی او غورځنگ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبني اتن: بې ډوله او سورنا تش په غږې او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې یو بیرغ یې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلۍ: د کندهار او پښین ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښینه تر هرنايي د پښتونخوا په جنوبي سیمو کې څو ډوله، اتیونه سته چې لبه LBA یا لوبه یې بولی لکه:

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتن.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتن د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د ترينانو اتن د نارو سره.

خورکۍ لبه: د هرنايي د بنځو لږ چټک اتن د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خيلو اتن، د ډول او سريندي يا

چغکې سره.

ايشله: په کندهارکې د بنځو خاص اتن دی، چې يوه يوه بنځه له

جمعيتته راوړي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډۍ او کله د اتن

غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتن په گډه بنځې

وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

گلوييا: دجنوبي پښتونخوا د بنځو اتن د دريې او کسرونو او

ټوکو سره.

دمنگي اتن: کله چې کليوالې نجلۍ منگۍ گودر ته وږي، نوپه

گډه ورو ورو اتن کوي او منگي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه

لنډۍ وايي، او مستې نارې کوي.

د اتن د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغکه

دي او کله کله د لاسو پرک يا د ټوپک ډز يا چک چکې هم ښه برخه

پکې لري. ډول وهونکۍ هم يا ډولچي د سورنا وهونکۍ سورنا چي

بولي، چې هم د ډول په رغ گرده اتن اداره کوي. هغه څوک چې اتن

کوي، اتن چي، اتن باس، ناڅگر، رڅخي بلل کېږي، چې د ځوانانو

څنې غوړې او خپرې وي. کميس او پرتوگ اغوندي، ملا په رنگه

دسمال تړي، په لاسو کې يې رنگه دسملونه وي، بنځې چې ايشله

کوي، سپک پرونی او فاخر کالي اغوندي او کله پایزیب هم په پښو کوي او هر اتني یو ((میر)) هم لري، چې اتني چیانو ته بولی ورکوي.^(۵) د اتني سندري عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاریخي یا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب یوه ارزښتمنه پانگه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډیو په ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰ م او بیا افغان نندارې په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بیا تلویزیون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو بڼه وده کړې ده، چې لږ و ډېر یې موسیقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنگ ورکړی دی:

لومړی: پيشه کار سندر غاړي چې هندي راگونه یا مقامي سندري په دري ژبه یا پښتو لولي، او مشهور یې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶ م) استاد غلام حسین د عطا حسین زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸ م) نبي گل (مړ کابل ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م) غلام دستگیر شیدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کریم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سېر آهنگ محمد حسین (ژوندی). استاد دری لوگری، استاد محمد عمر (مړ ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابیان)، غلام حسن تیراوال سرینده وهونکی، فقیر حسن وایلن وهونکی، د قندهار سلیم، دخوست میر سلام، جلیل ځلاند، حفیظ الله خیال، رحیم غمزده، اول میر، هم آهنگ، قمرگله، رحیم بخش، سارا ځلاند، خان قره باغی.

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډگر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسيقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندگي خان بنگېن چې رباب يې د سرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو^(۶)

دغسی هم دکشمير يو خواننده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰ م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزېږېدئ او دموسيقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره گډه کړ او يو خاص طرز يې راو ايستئ چې په کابل کې په «طرز قاسم» مشهور دی. ده موسيقي له ادب سره نښلولی دی او له فارسي اشعارو څخه به يې پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو کې ويل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاگردان په دې طرز کې وروزل او د کابل د پنځو شاهانو د دربار خواننده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد يعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسين سر آهنگ د استاد غلام حسين زوی په هندي موسيقي کې استاد گڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مې، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نې نواز زکريا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنگامه، سيما ترانه، احمد مريد او نور.

ان په فني ډگر کې د ونې پر مخ تللي دي، هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام باب يې د سرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م لمريزې کالې خان او لمسی حافظ علي خان هم

خواننده چې ستارگو نومېدئ، د ۱۸۸۰ م لمريزې کالې د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په ۱۸۸۴ م وزيږېدئ او د موسيقي په هنر کې د هندي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره يې راو ايستئ چې په کابل کې په «طرز موسيقي له ادب سره نېلولئ دئ او له دې پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو مال به وو. استاد قاسم ډېر شاگردان په دې د پښخو شاهانو د دربار خواننده و (وفات، ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد يعقوب قاسمي و او اوس استاد محمد حسين سر آهنگ د هندي موسيقي کې استاد گڼل کېږي. غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹ م زېږېدنا (مې، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساريان، نى احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، مدريد او نور.

دموسيقي آلات:

د افغانستان د شلمې سده په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضريبی: لکه ډول، ډولکى، ډومبکى (زير بغلي) دريه (داريال يا چنبه) ډمامه، ډوپړى (طبله) تُمبل، نغاره، منگى او تيم وهل.
۲. نفسى (ساهي): لکه نل (نى)، شپېلى (ناى)، توله، تولکه، سورنا، بڼکر، کرنا، دروئ، بين، باجه، تورى (لکه شپېلى)، تروم، بوغى (بوق) تيمچه، مشکى، باجه، ارمونيه، مورلى.
۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچک)، سارنگى، چنگ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور، ستار، سرينده.

ماخذ:

- (۱) تاريخ بيهقى ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
- (۲) تحفة البهادر / ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنياد فرهنگ ايران. غياث ۳۶۹.
- (۳) فيض محمد: سراج التواريخ ۳/۳۹۲ د کابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
- (۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سيستم (خطي)
- (۵) سيال کاکړي: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړى د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
- غلام محى الدين ملگرى: پښتني اتڼونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
- حبيب الله رفيع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
- (۶) نعيم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اگست ۱۹۵۶ م.

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمې سدي څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلې و، چې نمونې یې د غزني او جام او د هرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمې سدي په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لږ و ډېر و غوړېدې او دلته موږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیو خپله هنر نمایي بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړۍ: د خراسان قدیم سبک چې د هرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پېړۍ) کې تکمیل سوې و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

دریم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانيو اثر چې
(خراساني + هندي) سبک يې گڼلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانيو کې اکثر پخه خښته، اومه
خښته، گچ، تیرپه، اهاک، سارو، خاوره او دای استعمالېده او د
اقلیمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ يې غټ او پلن او جگ
دېوالونه او په کابل کې د لرگو ودانۍ، خوپه نورو ځایو کې د پخو یا
اومو خښتو پوښښونه او زریۍ جوړېدې. د کابل په گرده سیمه کې د
لرگو سره نښتې ودانۍ د لرگي د تزئیناتو سره رواج وې، خو
دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په گچو سره نښلول کېږي، تر اوسه
ژوندی دی. په هرات او شمالي سیمو کې د اومو خښتو دزریۍ
پوښښونه له اقلیمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او د کابل او
هندوکش په سیمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له
لرگوڅخه جوړېږي.

د ودانیو دننه دېوالونه او چتونه په سپینو گچو یا رنگه گلکاریو
او تصاویرو ښکلي کېدل، د کندهار د گچو نقاشي او هندسي
شکلونه او ډول ډول گلکاری، ډبرې نفیسې وې، د هرات دمقرنس
سازی کار، د قدیم نفیس هنر نمایندگي کوله، د غزني نقاشانو د
کابل د سیمو د ودانیو چتونه او دیوالونه په ښکلي رنگ او ډول
انځور ول او کله کله به ښښه کاري هم پکښې کېده اوسپن گچي
دېوالونه به په طلا یا د طلق په ټوټو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وویل سوه، د کلیو کلاوې به د پخو خټو څخه په
دای (پخسه) داسې ټینګې او ښکلې ودانېدې، چې په سډیو به یې د

(۵)

۵. ودانۍ او معماري

ساری فن له لسمې سدی څخه بیا د هرات د
خورا غوړېدلۍ و، چې نمونې یې د غزني او
نورې ودانۍ دي. د اتلسمې سدی په منځ
بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه
ډېر وغوړېدې او دلته موږ وینو، چې د کابل
ژوانو کورنیو خپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې
معماری ډولونه پکښې لیدل کېږي:

سیم سبک چې د هرات د تیموریانو په عصر
بیل سوې و.

وو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې

باران، واورې او نورو طبيعي آفاتو، سيلو او زلزلو سره مقابله كوله او نړول به يې خورا گران كار و، خټه يې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره گډه كړه، بيا به يې دونې سره واپړوله او تر پنبو لاندې به يې پخه كړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

په كابل كې د اتلسم قرن په آخرو كې د كندهار د معمارانو يوه مشهوره كورنۍ راغلې وه، چې مشري محمد ياسين معمار و،^(۱) له دوى څخه په كندهار كې د احمدشاه دراني گنبد او د چارسو لويه گنبد او د كندهار د شاه جامع او د خرقې شريفې گنبد او جامع او زړه جامع او دمير هزار جامع عمارتونه او په نونسم قرن كې د كهنډل خان جامع پاته دي او كله چې كابل ته راغله، دلته يې د كابل د بالا حصار كلاوې بيا جوړې كړې، د تيمورشاه گنبد او د تميم انصار او عاشقان و عارفان زړې ودانۍ هم د دوى په لاس جوړې سوې، د باغ بالا اوارگ ځينې ودانۍ، د جلال آباد د حكومتي باغ او د خلم د باغ جهان نما او د كندهار د منزل باغ او كوكران ودانۍ هم د دغه هنر نمونې دي.

په شلم قرن كې ددې كورنۍ معماران محمد يعقوب خان، عبدالصمد خان، غلام علي خان، عبدالله خان او په كندهار كې استاد يار محمد خان او نعيم جان وو، چې د ميرويس بابا گنبد يې په ۱۹۳۰ م جوړه كړه.

(۱) عزيزالدين وكيلى: تيمورشاه ۴۹۷/۲ كابل چاپ ۱۳۴۶ ش.

(۶)

د کالو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایی پورې د افغانستان د خلکو کالو، د خپلو لاسو جوړ کړي کالو وو، چې له سپنسیو او اینځیو یا ورېنمو څخه به اوډل کېده لکه: کرباس، الچه، پتو، شوی، کپش، قاقمه، کُرک، برکه، ورېنمین نه نرمه، دسمالونه، کلاغی، قناویز، لونگی، بشرویه او نور...

ددغو لاسي صنایعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالي سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ یا وړک سول، دهرات او کابل د ورېنمینو او وړینو کالو او پتوانو

دستگاهونه و تړل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مې سو، فقط په شمالي ولاياتو کې لاتر اوسه هم فقط د چينو لپاره د ورېښمينې يا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دی او په داخلي ماشيني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دونې اوډل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفيس صنعت يې نابود کړی دی.

د غزني او کابل او نورو سړوسيمو د پوستين دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دی، چې د پسونو ياد قره قل يا گيدړې او خفک له پوستو څخه ډېر نفيس پوستينونه او پوستينچې، دسکلې، جورابې يا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په ورېښمو گنډلو گل کاريو ښکلي کېږي.^(۱)

پر کاليو باندی د قندهار د خامک دوزۍ ورېښمين نقشونه او گلونه يا د خوليو زرینې او د گلابتونو گلکاری د لاسي صنايعو يوه نفيسه څانگه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندی پاته ده.

د کراستې څخه نفيس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سيستان، قندهار، غور او نورو سړوسيمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالا پوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پتوگانو صنعت د ونې نفيس و، چې په ماشيني وسايلو يې هم اوس هغسې جوړونه گرانه ده. دې پتوگانو به تور، سپين او شکري رنگونه درلودل او خورا سپک او تاوده وو.

(۱) آريانا دايره المعارف ۳ / ۲۳۷۰ د کابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(۷)

مفروشات

د ډول ډول رنگه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو
يو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پيړۍ کې هم ژوندی پاته دی،
داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالی اودل:

چې د هندوکش په شمالی ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او
هراته، خورا نفیسي او پنډې ټینګې د پایښت وړ رنگینې غالی
جوړېږي او اوس لویې او کوچنۍ خارج ته هم صادروېږي، دجوړولو
مواد یې سپنسي، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنگونه
دي. مشهور انواع یې موری، قزل ایاقي، آقچه یی، هراتۍ دی. اکثر
یې ښخې اوبي.

۲- کمبلې او تېغرونه:

دا صنعت هم له پخوا څخه ژوندی پاته دی، رنگینې کمبلې او تېغرونه له سپنسیو او اینځیو څخه اوبې، اکثر یې په هندسي او لوزي انځورونو ښکلي کېږي، چې لوی مرکز یې د افغانستان مرکزي یاشمالي سیمې دي، هغسې خو نو هرڅوک دخپل احتیاج لپاره کمبلې او تېغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هم له وړیو څخه بې له اودنې په خاصه توګه او مېلو او لندولو داسې جوړوي، چې وړۍ پخپله سره نښلي او د باندې رنگینې یا ساده ګل کارۍ پرې کوي، دسروسیمو لپاره ډېر ښه فرش ځنې جوړوي او کله چې له پت څخه جوړه سي، نو خورا نفیسه او پسته وي. په بدخشان، هلمند، فراه، او کندهار کې ښې کراستې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار د کراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لا ژوندی و، چې د خونو د ژمي د فرش لپاره به یې یو راز سپین منقش او ډولي توشکان په خورا ښکلو رنگو جوړوله او خاص صنعت کاران یې لرل.

(۸)

سنگتراشي او حكاكي

د ډبرو تراشلو هنر له قديمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سيمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قيمتي ډبرې لري. د غزني د سپين مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لاهم پاته دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او ليکونه، د گازرگاه ځينو قبرو پر شنختو باندې د سنگتراشي او خطاطۍ بهترين او نادرالمثاله بقايا دي.

په شمله سدي کې هم دغه صنعت لږو ډبرو ژوندی و، په کندهار کې د سپينومرو او د شاه مقصود د ژيرو نفيسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دی. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځينو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

گل کارۍ سپين ياتور مرمړ داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته يې دهنر يوه ښکلې او نفيسه خوش نمايه نڅښه ده.

په دغو انځوروسو ښويو او رنگينو ډبرو به د ودانيو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود د ژيرې ډبرې د مشهور کان تسبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼيو د دېوالونو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپين مرمړ څخه جوړېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدي په ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ د ښکلا په لحاظ د ليدلو وړ دي او د کندهار د سنگتراشانو د کانونه په شلم قرن کې د «حکا کانو بازار» نومېدې.

په دې وروستو کلو کې د ماشيني سنگتراشي ځېنې فابريکې چې په بريننا چلېږي هم جوړې سوي دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا د حجاري فابريکه مشهوره ده^(۱)

په لښکرگاه کې هم د گرم سېر د مرمړو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانيو لپاره تيارېږي.

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنځته
نیسه خوش نمایه نڅېنه ده.

و ښویو او رنگینو ډبرو به د ودانیو دنده او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود د ژیرې
سبیخ خوپه آسیا کې شهرت درلود. مساجد او
الو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
بدلې، چې نمونې یې د کندهار او کابل او
ودانیو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ
لوړ دي او د کندهار د سنگتراشانو د کانونه
کانونو بازار)) نومېدی.

کې د ماشینی سنگتراشي څېنې فابریکې
م جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د
ریکه مشهوره ده^(۱)

د گرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلي ډبرې

(۹)

مسګري او آهنگري

د خراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې
دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (پښانو) خاص بازارونه او د کانونه
وو، چې دوی به دمسو یا ژېړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه گډوه،
چلم، چلمچي، کاسې، خراغونه، پیتونسي، مجمې، د چایو لوښي،
دېگونه او ښانگونه جوړول، پر دغو لوښو به یې ظریفه نقاشي او قلم
کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او
بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لاهم په کابل کې د آهنگري
او مسګري بازارونه له اتلسمې سدي څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعي آلات لکه یوم، کهي، تېش،
نالونه، کولپونه، زنځیر، چاره، کلنگ او نور جنګي اسباب لکه

توپ، زنبورک، نېزه، توره، خنجر او ځېنې د ژوندانه ضروريات او د پخلنگ لوبښي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لاهم په چاريکار اود لغمان په ټيگري کې د اوسپنې او فولادو څخه په لاس داسې صيقل سوي چرې او چاکوگان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمې پېړۍ په سر کې د استاد پاينده خان تېر د آهنگر باشي په نامه په کابل کې د سرکاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخوا کې مشر استاد و. ^(۱)

(۱) وکيلي: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

ره، خنجر او څپنې د ژوندانه ضروریات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
په مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ

تریکار اود لغمان په تیگري کې د اوسپنې او
سې صیقل سوي چرې او چاکوگان جوړېږي
وسره سیالي کوي.

کې د استاد پاینده خان تېر د آهنگر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
مد عظیم یې د ۱۹۰۰ م په شاوخوا کې مشر

(۱۰)

تر کاني (نجاړي)

په هغو سیمو کې چې لرگي او ځنگلونه او د جوز ونې یا دتوت
ښه لرگي ډیر وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتیا، غزنی
هلته د نجاړۍ صنعت هم له قدیمه پاته و، له لرگو څخه منقش د لاس
لرگي، لکړې، صندوقان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د
بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروریات جوړېدل. پخپله په لرگي
کې گلکاری او شبکه کاری او برجسته یا کیندلې نقاشي کېدل،
چې کله کله به یې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.
طبیعي ښکلا وې او د مرغانو او حیواناتو شکلونه به پکښې
مصور کېدل او د لرگو د شبکه کاری او رنگ کولو صنعت په ښه
ډول ژوندی و او اوس هم د ودانیو د چتو د مسطح سازی او ښکلولو

صنعت لږ و ډېر پاته دي او په کابل کې يوه د ترکاني لويه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشيني وسايلو کار کوي.

په ځينو پخوانيو ودانيو کې چې د لرگو هنري آثار پاته دي، هغه دا بڼکاره کوي، چې په لرگو کې نقاشي وليکنې او بڼکلونې رواج درلود او د دې هنر يوه پاته نخښه د بدخشان په يمگان کې د ناصر خسرو قبادياني د مرقد د سقف په نسخ خط ليکلي د قرآن شريف آيتونه دي.

بله لرغونې نخښه يې هغه دروازه ده، چې د لوگر د څرخ په يوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه يې لرل.

تئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او ماشیني وسایلو کار کوي.

دانیوکې چې د لرگو هنري آثار پاته دي، هغه دا به لرگو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج وه پاته نڅښه د بدخشان په یمگان کې د ناصر قد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف

نڅښه یې هغه دروازه ده، چې د لوگر د څرخ په ته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)

گاولې او خپلۍ جوړول

گاولې د سړو سیمو یو راز پوره بوټ غونډې گنډلې پای پوښ دی، چې د غویي یا اوښ له څرمڼې څخه جوړېږي. خپلۍ د تودو سیمو لپاره د څرمڼې له تراډو څخه په داسې ډول جوړول کېږي، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سیمو کې بل راز «خړې» موچنې هم وې، چې کله کله به په رنګېنو تارو یا گلابتونو نفیسه گل کاري هم پر کېده، چې زرینې موچنې، یې بللې او له دغو څخه پېښورۍ او ملتانۍ مشهورې وې. له څرمڼې او نخي سپین اودلۍ تاره څخه یې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او «گېوې» یې بللې، او کله به له لرگو یا خاشو یا نباتي الیافو څخه هم موچنې جوړېږي، چې هر قسم یې یو راز خاصه ښکلا درلوده. د افغانستان په اکثره ښارو او کلیو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستنې او دکانونه وو.

(۱۲)

سراجي او پالان سازي

د آس زينونه او د حيواناتو کتې او پالانې او څلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړۍ احتياج و او په ۱۳۰۰ ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زين او کيزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ټيکلاد پاره به يې هم د څرمنو څخه ټيکلي سامانونه جوړول. د څرو، اوبسانو او نورو حيواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم يو مروج صنعت و.

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانستان په اکثرو سيمو کې د خاورو لوښي په څښنگ او خوږنگ کې استعمالېږي. منگي، کاسې، غابونه، صراحی، اوخوری، کونجی، منگوتي، دکی، تغاره، من، کوزه، کنډولي، نیمني، گیللسونه او ډیر لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لاهم د لاسي کلالي دستگاھونه او د خرڅلاو دکانونه په اکثرو ښارو کې سته. د کندهار د خاورينو لوښو دکلالي صنعت ډېر نري او ظریف لوښي په ساده خاورينه توگه راباسي. چې کله کله نقاشي هم لري د

(۱۲)

مي او پالان سازي

حيواناتو کتې او پالانې او ځلونه جوړول د سل و نقل لومړی احتياج و او په ۱۳۰۰ ش ج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د ژو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلاد څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، ساتولپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم يو

کابل د استالف لوبښي چې په خاصو رنگه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت يوه ښکلې څانگه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسيا په ښکليو صنايعو کې تاريخي شهرت لري او ددې صنعت بقايا تر اوسه لاهم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنگين کاشي چې په گلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزین دي ددغه صنعت د ودانيو د تزئين بهترين وسايل دي، چې پخوا به يې رنگونه پاخه او معدني وو، خو اوس يې جوهرې رنگونو، پخوانۍ اصالت ور وران کړي دي.

چې په خاصو رنگه لعابونو ښکلي کېږي، د څانګه ده.

ری صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې ددې صنعت بقایا تر اوسه لاهم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي، په پاڅه او معدني وو، خو اوس یې جوهرې ور وران کړي دي.

(۱۴)

زرګري

د راز - راز پښولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت له پخوا څخه تر اوسه لاهم پاته دی. د هرات او کندهار او کابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پښولونه جوړوي. په لویو کلیو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زیبا پښولونه له سرو او سپینو زرو یا ژېړو یا کوتو څخه جوړوي. په دغو پښولونو کې خال، ټیک، بادام، غوړوالی، پېزوان، لښتی، چمکلی، هار، نته، اوږی، امېل، وښي، پایزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.^(۱)

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

دولتي تشبثات

- تر استقلال راوړوسته د افغانستان په دولتي تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:
- (۱) د افغانستان د صنايعو د تشويق لپاره يوه نظامنامه په ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.
 - (۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشويق صنايع اصولنامه.
 - (۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانک او لاسي صنايعو اساسنامه.
 - (۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سينما، تياتر او فلم اخيستلو د موسساتو لايحه.
 - (۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنايعو اساسنامه.
 - (۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت يو د ميوزيک مسلکي مکتب هم جوړ کړ، چې د زاړه او نوي موسيقي اصول پکښې ښوول کېږي.

- (۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تياتر د هنري موسسې اساسنامه.
- (۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان نندارې موسسه د کابل د چمن په سيمه کې د سينما، تياتر، ميوزيک، رقص او نورو تمثيلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه يې خپره سوه، چې اوس ځينې فلمونه هم جوړوي او د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په رياست پورې اړه لري.
- (۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسي صنايعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه يې خپره سوه.
- (۱۰) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې يو د صنايعو مکتب د پوهنې وزارت تاسيس کړی و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروگرام کې يې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنگمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزيين او حکاکۍ زده کړه داخله ده.
- (۱۱) د غلام محمد ميمنه گۍ په نامه يوه دمستظرفو صنايعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا د اطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

دولتی تشبثات

- دروسته د افغانستان په دولتي تشبثاتو کې د هنر اقدامات په کابل کې سوي دي:
- د صنايعو د تشويق لپاره يوه نظامنامه په ۱۳۰۲ خپره سوه.
- ۱۹۴۹ م د تشويق صنايع اصولنامه.
- ۱۹۵۵ م د زراعتي بانک او لاسي صنايعو اساسنامه.
- ۱۹۵۵ م د سينما، تياتر او فلم اخيستلو حه.
- ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنايعو اساسنامه.
- ۱۹۶۰ م په حدودو کې د پوهنې وزارت يو د کي مکتب هم جوړ کړی، چې د زاړه او نوي پکښې ښوول کېږي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library